

Фондъ
„Българска история и Археология“
Варна.

СТАТИИ
ИЗЪ
БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

1920.

ИЗДАНИЕ
на

Комитета отъ офицеритѣ на Варненския гарнизонъ
за събиране пожертвувания въ полза на фонда:
„Българска История и Археология“.

Съдържание:

- I Ив. Стояновъ. Възпитателни и образователни цѣнности въ нашата история.
 - II. X. и К. Шкорпилъ Древнебългарски паметници.
 - III. Проф. Г. И. Кацаровъ. Старитѣ траки.
 - IV. Проф. А. Иширковъ. Българитѣ въ Солунъ въ надвечерието на балканската война (1912 г.).
-

Древнебългарски паметници.

(съ двѣ фигури).

Съобщаватъ Х. и К. Шкорпилъ.

I.

До града Варна се намира единъ воененъ паметникъ отъ врѣмето на Аспаруха.

Ако тръгнете по шосето за Бургасъ, Вий ще стигнете моста на канала, който съединява морето съ езерото. Недалечъ отъ моста, при приближаването варненската махала „Сесъ-севмесъ“, вий ще съгледате отъ лѣвата страна на шосето единъ доста високъ окопъ (насипъ), който се простира къмъ пивоварната фабрика „Галата“. Окопътъ е извѣстенъ подъ названиее *«прѣсвѣчни моили»* (кумтепелеръ). До сега се е прѣдполагало, че той се е образувалъ отъ навѣване морски пѣськъ. Това обаче, не е вѣрно. Окопътъ е искусствено натрупанъ. Като минете по него вий ще забѣлжите, че изъ пѣська се срѣщатъ парчета отъ стрителенъ материалъ, като тухли, керемиди, дѣлани камъни, мрямори и други. Намѣрена била голѣма мряморна плоча съ изображение на кръстъ отъ черковния иконостасъ. При разкопката на окопа намѣрихме на дъното му единъ зидъ отъ голѣми дѣлани камъни; отъ зида къмъ морето има издадени части въ видъ на полукръглести кули. Камънитѣ не сж споени съ хурусанъ (сухъ зидъ). Въ строителния материалъ познахме материали, произходящи отъ древнехристиянскитѣ храмове, които нашето Археологическо дружество е открило въ съсъдството на окопа. Прѣзъ 1909 г. открихме въ чайритѣ (фиг. 1) основитѣ на единъ храмъ, а прѣзъ 1919 г., подъ Джанаваръ Тепе, основитѣ на втория храмъ. Двата храма произлизатъ отъ врѣмето на Константинъ Велики.

Строителитѣ на окопа се ползували отъ материалитѣ

на двата храма. Открититѣ въ окопа зидове и кули показватъ, че тѣ сж служили за отбрана противъ неприятеля, идящъ откъмъ морето.

Окопътъ е дълъгъ 2 километра. Първоначално той е продължавалъ отъ шосето на дѣсно чакъ до височинитѣ, върху които е разположенъ града Варна. Тази частъ, дълга около $1\frac{1}{2}$ км., се е разрушила отъ разливитѣ на езерото.

Окопътъ се е намиралъ първоначално до морския брѣгъ, но съ врѣме се е отдалечилъ отъ него, вслѣдствие навѣнването морски пѣськъ. Въ продължение на нѣколко хилядолѣтия се е образувала прѣградата, която раздѣля морето отъ езерото.

Окопътъ е построенъ отъ Аспаруха, когато е завзелъ страната между Дунава и Стара Планина. Построилъ го за осигуряването низкитѣ мѣста на черноморския брѣгъ отъ десантитѣ на византийцитѣ.

Слѣдъ несполучливия походъ на византийския императоръ Константинъ Погонатъ противъ Аспаруха, при устието на Дунава, той е могълъ да очаква нови нападения на византийцитѣ главно откъмъ морето.

Варненскиятъ окопъ не е единственъ по нашето крайбрежие между Дунава и Стара Планина. Всичкитѣ низки мѣста на крайбрежието сж били защитени съ подобни окопи. Между Варна и Стара Планина има нѣколко такива, а именно: при устието на Яйленска рѣка, Фандѣклийска и Панаиръ-дере (между с. с. Бѣла и Гьозекенъ). Низкиятъ брѣгъ до устието на р. Камчия, на дължина $4\frac{1}{2}$ км. е билъ пазенъ съ непроходимата гора Лонгусъ и съ искусствено наводняване на гората чрѣзъ запушването на устието на р. Камчия. Надъ устието, на единъ високъ брѣгъ, Аспарухъ е съградилъ едно голѣмо укрѣпление, наречено „Кале въ боаза“. То е отчасти зидано и отчасти заградено съ окопи (по древнебългарския начинъ).

Окопитѣ сж били отбранителни. У Яйленския окопъ, който се съединява съ укрѣплението надъ Камчийското устие, се е запазилъ първоначалниятъ строежъ: между ровътъ и насипа на окопа се намира площадка (равно мѣсто). Тя е типична за дрезнебългарскитѣ отбранителни окопи.

Народътъ нарича окопитѣ „герме“ (т. е. прѣграда) и разправя, че тѣ се почватъ отъ Стара Планина и че вървятъ непрѣкъснато чакъ до устието на Дунава.

При похода въ 766 г. на византийскиятъ императоръ Константинъ Копронимъ противъ България, той се упжтилъ по море и суша. Императорътъ въоръжилъ флота отъ 2600 транспортни кораби, които напълнилъ съ моряци и войници. Той изпратилъ флотата, покрай Анхиалъ и Месемврия, къмъ българскитъ брѣгове. А императорътъ се упжтилъ съ сухопътна войска къмъ Карнабадски проходъ въ Стара Планина. До като Копронимъ чакалъ при прохода, щото морскитъ му сили да направятъ десантъ на българскитъ брѣгове и по тоя начинъ да нападне отъ двѣтъ страни на българитъ, на морето станала страшна катастрофа. Византийската флота потърпѣла при самитъ български брѣгове голѣмо корабокрушение отъ силна буря. Всичката почти войска потънала въ вълнитъ на морето, така че императорътъ заповѣдалъ да ловятъ труповѣтъ на удавенитъ съ рибарски куки и да ги погребатъ. Това нещастие, което унищожило половината отъ византийската армия, спряло понататъшнитъ дѣйствия на императора.

II.

Стара Планина е образувала въ врѣмето на Аспаруха границата между България и Византия. Низкитъ части на планината и проходите *сѣ били прѣпрѣчени съ погранични окопи*, на които ровътъ е откъмъ югъ, т. е. отъ къмъ неприятелската страна. Пограничнитъ окопи нѣматъ площадката между рова и насипа, какваго се срѣща у отбранителнитъ окопи. Народътъ нарича окопитъ *«терме»* или *„еркесия“* (т. е. прѣсечена земя) или *прѣграда* и разправя, че тѣ вървятъ непрѣкъснато отъ морето по битото на Стара Планина чакъ до Сърбия.

Извѣстни сѣ шесть такива погранични окопа: 1) *Ениквойски*, на истокъ отъ шосето Варна—Бургасъ. Окопътъ има дължина около 15 км; той върви по низкитъ части на планината (Еминска), 2) *Малко терме*, 3) Спасено и *Прѣграда*, 4) *Еркесия* на р. Таукчи дере, 5) *Еркесия* до гр. Котелъ, 6) *Еркесия* въ Сакаръ-Балканъ и 7) *окопътъ* въ Арабаконашки проходъ (до Орхане).

До Котленската еркесия, на югъ отъ гр. Котелъ, е станало, както прѣдполагаме, въ 811 г. сражение между Крума и византийския императоръ Никифоръ. Той потеглилъ

съ голѣма войска, достигналъ пограничната крѣпость Маркелай (Карнабадски хисаръ) и прѣзъ Балкана стигналъ българската столица Абоба, ограбилъ я и изгорилъ дворцитѣ на Крума. Отъ тамъ той потеглилъ обратно къмъ Цариградъ, като побѣдителъ. Но не му било съдено да се върне живъ. Крумъ рѣшилъ да отмъсти на Никифора. Далъ заповѣдъ да се прѣградятъ балканскитѣ проходи. Никифоръ се научилъ за приготовленията, чувствувайки се отрѣзанъ отъ пѣтя на отстъплението, прѣзъ Верегавски (Карнабадски) проходъ. Императорътъ се опиталъ да мине Върбишки проходъ, но билъ принуденъ да се отбие къмъ Котелъ, защото билото му било прѣградено. До Котелъ Крумъ му приготвилъ примка. Изкопалъ на върха Вѣтрила (до с. Жеравна) единъ окопъ. Оставилъ Никифора да влѣзе прѣзъ пограничната еркесия (до Котелъ). Щомъ императора миналъ, явила се въ тила му Крумовата войска. Никифоръ влѣзналъ въ примката. Отъ всичкитѣ страни непроходими мѣста. Къмъ югъ скалистиятъ проходъ „Желѣзни врата“, високиятъ връхъ Вида (Късъ тепе) съ укрѣпление (кале), високото било Вѣтрила съ окопа, стрѣмни високи склонове и еркесията. Въ заграденото мѣсто, подъ Вида и Вѣтрила има дълбокъ „грѣшки долъ“. Заградената мѣстность отговаря напълно на думитѣ, казани отъ Никифора на свитата му: „дори ако да бѣхме станали крилати, и тогава никой да се ненадѣва, че ще избѣгне гибелта“. По прѣдание е станало въ грѣшкия долъ голѣмо клане между гърци и българи.

Окопътъ на Вѣтрила е около единъ километръ дълъгъ и около 4 м. широкъ. Насипътъ му е откъмъ грѣшкия долъ; той е служилъ да прѣчи на изкачване отъ дола на билото. Личи че окопътъ е набързо построенъ.

Къмъ сражението въ 811 г., види се, че се отнася надписътъ, който се намѣри въ дунавската столица, която Омортагъ съградилъ между Силистра и Тутраканъ (Градище до с. Каджкьой). Въ надписа се четатъ имена: *«Никифоръ»*, *Маркелай* (Карнабадски хисаръ) и *«Одринъ»*. Извѣсно е, че синътъ на Никифора, *Ставракий* билъ въ сражението тежко раненъ въ гърба и че едвамъ сполучилъ да избѣга живъ и въ голѣми страдания отъ раната достигналъ до Одринъ.

Къмъ западъ границата между България и Аваритѣ образувалъ *Островски окопъ*, който се простира отъ с. Островъ на Дунава къмъ югъ. Когато се е разширила България, границата достигала до *Хайредински окопъ*, който се намира 44 км. на западъ отъ Островски. Окопътъ почва отъ с. Козлодуй на Дунава и се простира до с. Хайрединъ, край р. Огоста. Тукъ той се разклонява вилообразно. За по-нататъшното разширение на България свидѣтельствува *Ломски окопъ*, който се почва отъ Дунава, близо до гр. Ломъ и се свършва близу до р. Цибрица.

Ровътъ на третъ окопа е обрнатъ къмъ неприятелската страна (т. е. къмъ западъ).

За разширението на българската държава, на югъ отъ Стара Планина, свидѣтельствува еркесията, която се простира отъ Бургасъ чакъ до устието на р. Сазлийка въ Марица (до Търново-Сейменъ). Еркесията се разклонява вилообразно, както Хайредински окопъ. Това показва, че двата окопа сж едноврѣмени. Първото съобщение въ научната литература за еркесията, публикувахме прѣзъ 1884 г. въ „Slovensky Sbornik“ въ Прага.

Арапскиятъ писателъ Масуди, въ първата половина на X вѣкъ, разправя, че земята на Българитѣ е заградена съ трънестъ плетъ, въ който има дупки като прозорци. Плетътъ е вървѣлъ по билото на окоповия насипъ.

III.

При разкопкитѣ на крайбрѣжнитѣ окопи до Варна и Панаиръ-дере (между с. с. Бѣла и Гьозекянъ) били намѣрени два камѣка съ интересни знакове (руни). Върху единъ отъ тѣхъ има издълбани петъ съчетани знака (фиг. 1) и върху другия — три. Сжщитѣ знакове, но несъчетани, сж били намѣрени въ старата българска столица Абоба — Плиска (близу до гара Каспичанъ). Намѣренитѣ знакове сж старобългарски или славянски. Извѣстно е, че Аспарухъ заварилъ славяни между Дунава и Стара планина. Храбъръ черноризецъ, книжовникъ отъ X вѣкъ, загатва, че славянитѣ нѣмали въ поганско врѣме книга, но че четѣха или гатаеха съ черти и рѣзки.

За писане съ такива знакове привеждаме слѣдното:
„Къмъ края на VI вѣкъ сл. Хр. епископътъ Фортунатъ

въ гр. Poitiers, съобщилъ на единъ свой приятелъ да му пише на латински или на другъ языкъ. Ако не обича да му пише на латински, може да му пише напр. съ варварски знакове (руни) върху дървени табели или дървени гладки пръчки.“ Знаковетъ сж били врѣзвани както у нашитъ рѣбоши.

IV.

Българитъ, както видѣхме, обграждали владѣнията си съ погранични окопи и се защищавали съ отбранителни окопи или въ укрѣпени лагери (отъ части окопови и отъ части зидани).

Аспарухъ, като напусналъ „старата велика България“, която се намирала въ порѣчията (басейнитъ) на р. Донъ и Кубанъ въ Южна Русия, прѣминалъ р. р. Днѣпъръ и Днѣстъръ и се спусналъ въ южна Бесарабия, дѣто е турилъ основата на нова българска държава. Той я обградилъ съ пограниченъ окопъ, който се простира отъ р. Прутъ (до с. Леова) чакъ до р. Днестъръ, близу до гр. Бендеръ. За защита на окопа било съградено укрѣпление до Градещи (фиг. 2).

Аспарухъ се установилъ въ укрѣпения лагеръ, който се намиралъ въ най-южната частъ на Бесарабия, между р. р. Прутъ, Дунава и езерото Кундукъ. На сѣверъ лагерътъ билъ обграденъ съ отбранителенъ окопъ, който се почва отъ р. Прутъ (до с. Вадулуй Исаку) и се свършва до брѣга на Кундукъ (до Ескиполостъ). Сегашниятъ градъ Болградъ се намира въ лагера.

За да бжде Аспарухъ осигуренъ въ лагера отъ нападенията откъмъ западъ, той е укрѣпилъ жгълътъ между р. р. Прутъ и Серетъ до гр. Галацъ съ отбранителенъ окопъ. (фиг. 2).

Мѣстното население нарича окопитъ „герме.“ Названието „Траяна“ (Valul lui Traiani) е ново, въведено отъ румънитъ съ политическа тенденция.

Отъ Бесарабия Аспарухъ почналъ да разширява владѣнията си отвѣдъ Дунава. Най-напрѣдъ той построилъ близу до гр. Исака (до с. Николицелъ) грамаденъ укрѣпенъ лагеръ, за да пази минаване Дунава. Лагерътъ има видъ на отжпенъ трижгълникъ (фиг. 2). Окопитъ, които го заграж-

датъ вървятъ по стръмни мѣста. Цѣлото пространство на лагера възлиза на 48 квадратни километра. За сравнение привеждаме, че лагерътъ е *осъмъ пѣти* по-голямъ отъ пространството, върху което е разположенъ нашия градъ Варна!

Въ лагера има три окопови крѣпости, на които окопитѣ иматъ типичната площадка. При разкопването на окопа намѣрихме въ прѣстѣта му парчета тухли, които сж служили за закрѣпяването на насипната прѣстѣ. Подобно закрѣпяване срѣцнахме и у черноморскитѣ окопи, на югъ отъ устието на р. Камчия (до с. Фандъкли и между с. с. Бѣла и Гьозекянъ).

Аспарухъ завладѣлъ сѣверна Добруджа до линията Черна вода — Кюстенджъ, дѣто е построилъ пограниченъ окопъ извѣстенъ у населението като „*землена прѣграда*“ (топ-ракъ герме). Окопътъ не е довършенъ по срѣдата, на югъ отъ гр. Меджидие. Това недовършване, на разстояние 7 километра, трѣбва да има нѣкаква особена причина. Къмъ окопа се отнася слѣдното извѣстие, въ видѣнието на пророка Исайя: „*Испорѣ царѣ (Аспарухъ) създа и великѣ президѣ отъ Дунава до море.*“

Прѣдполагаме, че недовършването на окопа е било причинено отъ похода на византийския императоръ Константинъ IV Погонатъ противъ Аспаруха.

Византийскитѣ лѣтописи Теофанъ и Никифоръ разказватъ, че когато императорътъ се научилъ, че нѣкакво си мръсно и нечисто племе се разположило на лагеръ около Дунава и нападало и ограбвало близкитѣ земи до Дунава, силно се обезпокоилъ и заповѣдалъ на всички войски да се събератъ и да трѣгнатъ съ кораби къмъ устието на Дунава. Обаче походътъ донесълъ съвсѣмъ противоположни сетини. Неудобствата и недостъпността на мѣстността правили войната трудна и бавна. Скрилитѣ се въ укрѣпения лагеръ българи не давали възможность да се прѣдприематъ никакви рѣшителни мѣрки отъ страна на императора и държали византийцитѣ въ напрѣгнато състояние, което ги силно изтощавало. Но не стигало и това. Тѣй като императорътъ страдалъ отъ болестъ (подагра) и билъ принуденъ да се върне въ Месемврия за да прави бани, оставилъ войската и заминалъ. Съ заминаването му се прѣсналъ слухъ, че той

бѣга. Това било достатъчно да накара войниците да бѣгатъ. Българитѣ не се забавили да се възползуватъ отъ това бѣгство: тѣ се впуснали веднага да прѣслѣдватъ бѣгащитѣ войници къмъ корабитѣ и сполучили да имъ нанесатъ голѣми загуби. Съ това се е и свършилъ цѣлия походъ на Константина Погонатъ — походъ, който ималъ твърдѣ важни послѣдствия за Българитѣ.

Безбойната побѣда до Исакченския лагеръ насърдила Българитѣ и отворила пѣтъ на Аспаруха въ владѣнията на византийския императоръ. Аспарухъ прѣминалъ пограничния окопъ между Черна вода и Кюстенджа и завзелъ цѣлата страна между Дунавъ и Стара планина чакъ до Островски окопъ (между с. Гигенъ и гр. Ряхово). За столицата си е избралъ кръстопѣтя на пѣтищата, които съединяватъ Дунава (гр. Силистра) съ Цариградъ прѣзъ Карнабадски проходъ въ Ст.-Планина и на пѣтътъ, който съединява Ч.-море (Варна) съ западнитѣ покрайни. Този кръстопѣтъ се намира близу до Каспичанската гара, дѣто е селото Абоба. Тукъ Аспарухъ е построилъ голѣмъ четвъртитъ окоповъ лагеръ, който завзема пространство отъ 23 кв. км. Лагерътъ е станалъ столица на българскитѣ князе. Името ѝ е било *Плиска*. Въ врѣмето на Крумовия наслѣдникъ Омортагъ построено било въ срѣдата на лагера зидано четвъртито укрѣпление съ порти и вжтрѣ съ дворци (аули), язическо светилище и др. Строителниятъ материалъ билъ докаранъ отъ разни римски и други развалини. Върху много отъ тухлитѣ се намѣрили печати на римскитѣ полкове (легиони), които квартирували край Дунава. Интересна е една тухла съ печатъ „Sebrus“ (устието на р. Цибрица). Това показва, че българската държава въ врѣмето на Омортага се е простирила до Ломски пограниченъ окопъ. Да се е простирила България къмъ Видинъ, щѣли да се намѣрятъ тухли съ печата на тринайстия легионъ (Gemina), който е квартирувалъ въ римския градъ Ratiaria (сега с. Арчаръ) и околността му.

Развалинитѣ на нашата първа столица се намиратъ въ жалко положение. Обраснали съ бурени почватъ да се рушатъ и камѣнитѣ ѝ задигатъ. Научаваме се, че стѣнитѣ на на източната порта сж изкъртени!

Отъ 20 години насамъ, отъ както привършихме съ руския Археологически институтъ въ Цариградъ разкопкитѣ,

държавата не ги е продължила. *Прѣстѣпно незачитане на нашитѣ старини!*

Голѣмото съчинение и албумъ *Абоба — Плиска*, издание на руския Институтъ (въ ограничено число екземпляри), до сега още не е било прѣведено на български, ако и да е прѣдложилъ тогавашниятъ директоръ на института О. Успенски, веднага слѣдъ напечатването на руското издание, на единъ нашъ министъръ, клишетата на съчинението и албума за българското издание. *И така отъ 1905 год. насамъ се прѣподава въ нашитѣ училища най-великата епоха на нашата история безъ таково отлично пособие, каквото е съчинението и албумътъ!*

Съчинението съдържа 596 страници (голѣмъ форматъ) и албумътъ 117 изящни таблици.

Омортагъ проявилъ голѣма строителна дѣятелность. Върху една колона, нахождяща се въ В. Търново четемъ слѣдния надписъ:

«Великиятъ ханъ Омортагъ, като остоя въ стария си домъ, свиради прѣславенъ домъ при Дунавъ. И като измѣрихъ (разстоянието) отиортъ (т. е. по лицето на земята) между двата всеславни дома, направихъ въ срѣдата гробница. И отъ самата срѣда на гробницата до моя старовѣрѣмски дворецъ (аулъ) има 20 хиляди ории и къмъ Дунавъ има 20 хиляди ории. А самиятъ гробъ е всеславенъ. И като измѣриха земята, поставиха тоя надписъ. Човѣкъ, ако и да живѣе добръ, умира и друиъ се ражда. И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя надписъ, си спомня за оноюва, който построи гробътъ. А името на княза е Омортагъ, велики ханъ. Нека Богъ да го удостои да проживѣе сто години».

„Стариятъ домъ“ въ надписа е Абоба-Плиска и „прѣславния домъ на Дунава“ е, споредъ нашето мнѣние, „Градище до с. Кадъкъой (между Силистра и Туграканъ); то се се състои отъ окопова и отъ зидана частъ. Окопътъ има типичната площадка за отбрана. Почти по срѣдата, между Абоба-Плиска и Градището, се намира едно отъ най живописнитѣ мѣста въ Делиормана, а именно турската гробница (теке) „Демиръ-боба“ (на С И отъ гр. Разградъ). До теке-то се забѣлѣзватъ скални издълбнатини и грамадни четвъртити камъни отъ нѣкоя древна постройка,

Отъ Градището до текето има около 40 километра, а отъ текето до Абоба около 44 км. На това живописно мѣсто съ скали и изворъ прѣдполагаме да се намира гробницата на Омортага, която се намирала, споредъ надписа, по срѣдата между старата и дунавската столица. 20,000 оргии сж равни на 42·5 км.

За друга строителна дѣятелность свидѣтелствува слѣдниятъ надписъ върху една грамадна колона, намѣрена между Шуменъ и Прѣславъ до гара Крумово (Четаларъ):

«Великиятъ ханъ Омортагъ, е князъ отъ Боиа въ земята, дѣто се е родилъ. Като остая въ лагера на Плиска, той построи дворецъ на Туча и уюлъми силата си спрямо ирци и славѣни. И построи искусно мостъ на Туча отзадъ двореца; а въ самата крѣпость постави четири стѣлпа и между стѣлповетъ два мѣдни лѣва. Нека Боигъ удостои княза отъ Боиа да притиска съ ноиата си императора, докато тече Туча и до като тя задържа многото бѣлмарски противници, и, като покорява враговетъ си, въ радость и веселие да проживѣе сто години. А върмето, коиато той биде построенъ, бѣше по бѣлмарски „сигоръ елемъ“, а по ирѣцки 15-й индиктионъ».

«Дворецъ на Туча» въ надписа е «дворецъ на р. Туча» (Камчия) т. е. бждащия Прѣславъ. Датата на основаването му е „сигоръ елемъ“, българска циклова година или 15-ия индиктионъ по византийската ера. Датата се отнася къмъ 821 подина. „Сигоръ елемъ“ е дума отъ языка на Аспаруховитѣ българи. Този неславянски изразъ означава «*кравешка (волска) година, първи мѣсецъ*» въ лѣтоброението на древнитѣ българи.

Великиятъ князъ Омортагъ, строителътъ на дворцитѣ, гробницата, мостътъ и други паметници, построилъ, както прѣдполагаме, въ честъ на баща си Крумъ слѣдния паметникъ. Той прѣдставлява релефъ на конникъ, издѣлбанъ върху една скална стѣна, въ единъ скаленъ кѣтъ съ богатъ изворъ. Мѣстността е една отъ най-живописнитѣ въ източнитѣ наши покраини. Кѣттътъ се гледа отъ лѣвата страна, когато пътувате съ желѣзница отъ Каспичанъ за Шуменъ, надъ спирката Мадара. Около релефа има надписъ, а подъ конника една хрѣтка и лѣвъ. Конникътъ е високъ 2·75 м.

Прѣзъ 1906 г. построихме до релефа едно скелѣ, високо 25 м., за да снемемъ копията на надписа. Намѣрихме, че той е много поврѣденъ, защото скалната стѣна се състои отъ пѣсчаникъ, който лесно се разрушава отъ атмосфернитѣ влияния. Интересно е, че строителитѣ на паметника, за да запазятъ надписа, измазали вдлъбнатитѣ букви съ сивочервеникъвъ циментъ. Намѣрихме че надписътъ е билъ много голѣмъ; той е покривалъ повърхность отъ седемъ квадратни метра!

Въ запазенитѣ части на надписа се четатъ отдѣлни думи като: „*Крумъ, князъ Омортагъ, царь, война, злато и др.*“

Нашиятъ прѣписъ на надписа е първия и послѣдния, защото Народниятъ музей въ София снималъ гипсениятъ отпечатъкъ на релефа, който е поставенъ сега въ Народния музей и при отпечатването се откъртили отъ надписа цѣли части.

Въ дългия надписъ, види се, сж били изложени славнитѣ подвизи на Крума, който се е стрѣмилъ да разгроми византийската империя!

Ний сме даже наклонни да вѣрваме, че релефътъ прѣдставлява надгробенъ паметникъ на Крума, погребенъ въ гробница, издѣлбана въ скалитѣ на живописния Мадарски кѣтъ!

VI.

Отъ Абоба-Плиска излизалъ единъ пѣтъ къмъ Силистра прѣзъ Делиорманъ; край него има три древнебългарски окопови укрѣпления: 1) „*Геленджикъ*“ между с. с. Токмакъ-къой и Гюлеръ-къой, 2) „*Хасърлакъ*“ до с. Пирли-къой и 3) „*Паланка*“ между с. с. Кусъ-къой и Гюллеръ.

Другиятъ пѣтъ е излизалъ отъ столицата къмъ старопланинския проходъ Верегавски (сега Карнабадски) и понататъкъ край Карнабадъ прѣзъ с. Ени-махле (Ямболско) къмъ сегашната турскобългарска граница и къмъ Цариградъ, край гр. Лозенградъ. Пѣтятъ билъ пазенъ съ окоповия лагеръ „*Хисаръ*“ до с. Велибей, съ двореца Туча (бѣдация Прѣславъ), *Топракъ кале* до с. Ришъ, голѣмото укрѣпление „*Хисаръ*“ до гр. Карнабадъ (окопово и зидано) и лагерътъ „*Цианска еркесия*“ до с. Ени махле. Послѣдния

лагерь е залепенъ до пограничния тракийски окопъ „еркесия“. Той има видъ на полуджга, съ дължина 850 разкрача и съ най-голъма ширина 350. Лагерътъ е откъмъ южната страна на пограничната еркесия. Отбранителниятъ фронтъ е обърнатъ противъ византийцитѣ. Циганската еркесия е най-стратегичното мѣсто на цѣлата еркесия, която се простира отъ Бургасъ чакъ до Търново-Сейменъ, край р. Марица. Источната ѝ частъ до р. Тунджа (на югъ отъ Ямболъ) е висока, а западната низка; тя на много мѣста не личи вече. Отъ двѣтѣ страни на еркесията до с. Енимакхле се издигатъ уединени върхове Бакаджици (отъ турската дума: бакаджакъ, гледамъ), защото се гледатъ отъ далечъ. Това сж, види се, тракийскитѣ „милеони“, за които се споменува въ договора на българския князь Кормесий отъ 716 г. Споредъ тоя договоръ границитѣ м жду България и Византия сж били опрѣдѣлени отъ „Милеони въ Тракия“. Въ 812 г. Крумъ поискалъ отъ византийцитѣ възобновлението на тоя миренъ договоръ.

Отъ Ени-махле пѣтятъ стивалъ къмъ с. Г. Боялъкъ, Дерекъой и край Лозенградъ къмъ Цариградъ. Недалечъ отъ този пѣтъ, близо до Дервентскитѣ възвишения, по билото на които върви сегашната турскобългарска граница, притѣжаваме прѣписъ на единъ дълъгъ надписъ (около 70 реда), издълбанъ върху единъ голѣмъ четвъртитъ камѣкъ. Надписътъ е доста поврѣденъ. Въ него се говори за „възобновление на опустошени крѣпости“. Надписътъ е византийски и ще попълни нашитѣ знания за прѣговори между Византия и България.

Въ Дервентскитѣ възвишения трѣбва да търсимъ мѣстността „по сръдѣ Грѣкъ и Блыарѣ, иже Парорие зовомо естъ“, извѣстна отъ житието на славния еремитъ отъ XIV вѣкъ Григорий Синаита и неговия ученикъ Теодоси Търновски. На тукашната манастирска обителъ царь Иоанъ Александръ съградилъ килии и пиргъ (кула) за защита противъ разбойнически нападения. Прѣдполагаме че тази обителъ се е намирала въ околността на пограничното село Дерекъой, дѣто има развалини на единъ манастиръ съ четвъртига ограда, въ която личатъ развалини на двѣ кули. Въ околността има голѣми извори. Когато турцитѣ се готвѣли да нападнатъ тукашнитѣ покраини, византийскиятъ вла-

дѣтель („кефалия“) въ недалечния гр. Скопелъ (сега с. Ес-киполосъ, на С З отъ Лозенградъ), прѣдупрѣдилъ калуге-ритѣ и тѣ избѣгли.

VII.

Не е извѣстно още, какъ сж погребвали язическитѣ Българи. При нашитѣ разкопки въ Абоба намѣрихме подъ една малка могила „Везиръ Тепе“ човѣшки скелетъ, обѣр-натъ съ главата къмъ югозападъ. Краката му били свити. До могилата „Наджакла-югъ“, която се намира на западъ отъ вжтрѣшното укрѣпление, намѣрихме 15 скелета погребени по християнски начинъ. Арабскитѣ пжтешественици разказватъ, че волжскитѣ Борджани (Българи) сж изгаряли мъртвеца заедно съ дружината му или го погребвали, заедно съ женитѣ и слугитѣ му.

VIII.

Къмъ любопитнитѣ паметници на язическитѣ Българи принадлежатъ „Побити камѣни“ (девташларъ), находящи се въ близката околностъ на Абоба. Камѣнитѣ прѣдстав-ляватъ правилни и неправилни групи. Първитѣ сж съста-вени въ квадратни фигури съ по 5, 7 или 9 реда. Страни-титѣ на квадратитѣ сж обѣрнати къмъ свѣтовнитѣ направ-ления. Височината на камѣнитѣ достига до човѣшки бой. Прѣдъ нѣкои групи билъ намѣренъ камѣненъ прѣстолъ. Това показва, че тѣ сж служили за народни сждилища или други събрания.

Неправилнитѣ групи се срѣщатъ тукъ тамъ; между тѣхъ има едни дълги камѣни, на които повърхността е прѣпрѣчена съ единъ или два дълбоки изрѣза.

Древнитѣ Българи имали обичай да издигатъ голѣми колони. Край пжтя отъ Абоба къмъ Прѣславъ имало двѣ такива. Една отъ тѣхъ се намира на югоизтокъ отъ Абоба; тя била около 12 м. висока. Друга колона, съ надписъ, била издигната близо до гара Прѣславъ—Крумово. Споредъ него великиятъ Омортагъ съградилъ въ Туча (Прѣславъ) четири колони и между тѣхъ два мѣдни лѣва.

Нашето правителство не е зело още мѣрки да се за-пазятъ „побититѣ камѣни“. То трѣбва да ги провъзгласи за строго охранителни; иначе тѣ ще бждатъ унищожени.

IX.

Интересенъ е въпросътъ дали сж останали потомцитѣ на древнитѣ българи? Извѣстно е, че Аспарухъ заварилъ Славяни, между Дунавъ и Стара Планина, и че той едно отъ славянскитѣ племена, а именно *Стверитѣ* прѣселилъ отъ Верегавски проходъ (Карнабадски), къмъ изтокъ, за защита на границата. Види се, че сж били прѣселени и племената, живущи въ степната Добруджа и замѣстени съ Аспаруховитѣ Българи. Обширнитѣ пасища, подобни на ония въ азовско-кубанското имъ отечество, сж прѣдставлявали за тѣхъ най-сгодно мѣсто за поселение.

Изказано било мнѣние, че гагаузитѣ сж потомцитѣ на древнитѣ Българи. Въ видѣнието на пророкъ Исайя се говори, че българитѣ сж *кумани* („отъ кумани, рекоми Българи“). Надѣваме се, че въ недалечно врѣме, ще се разрѣши въпросътъ за гагаузитѣ.

X.

Въ околността на нашата хубава Варна направени били миналата година двѣ бѣлѣжити открития, а именно: 1) На югозападъ отъ града, подъ върха Джанаваръ, се намѣриха основи на единъ старохристиянски храмъ, отъ врѣмето на Константина Велики. 2) Въ развалинитѣ на други единъ мѣнастиръ изъ варненскитѣ лозя биде откритъ *печатъ на Князъ Борисъ-Михаилъ*.

A.

Още прѣди 15 години разкопавахме могилата *Пиринчъ Тепе* (оризена), находяща се между морето и езерото. Намѣриха се въ нея основи на единъ старохристиянски храмъ, съ пристройка, въ която била кръщелня (съ купель).

Прѣди четири години почнахме да разкопаваме друга една могила, наречена *»Змийска«* (Иланъ Тепе), находяща се подъ Джанавара (фиг. 1). Миналата година довършихме разкопката ѝ. Откриха се въ нея основи на единъ храмъ, на който алтарѣтъ не е издаденъ на вѣнъ, но се намира вжтрѣ. Подътъ на три отдѣления е покритъ съ мозаика, която се състои отъ бордюри отъ лозени вейки съ грозде, плетеница и геометрически фигури. Останалитѣ подове сж

били покрити съ мряморни плочи. Подъ тѣхъ излиза дебелъ пластъ отъ бетонъ и подъ него канара. До алтара билъ иконостасъ и прѣдъ него кржглестъ амвонъ. По старохристиянски обичай подъ прѣстола били тургани светитѣ мощи. За да провѣримъ това, разчупихме бетона. Подъ него се показа канара. Зарадъ това почнахме да търсимъ на други мѣста таенъ входъ къмъ прѣстола. Слѣдъ като разбихме на нѣколко мѣста бетона, опитахме се между амвона и иконостаса. Подъ бетона се показа дупка, запушена съ блокове. Разбрахме, че улучихме входътъ. Извадихме блоковетѣ и очис ихме пѣсѣка подъ камѣния пластъ. Подъ амвона се показа една гробница, зидана съ тухли и по направлението къмъ прѣстола се показва тунелъ, напълненъ съ пѣсѣкъ. Слѣдъ очистването му стигнахме до единъ зидъ отъ голѣми блокове. Слѣдъ като го разкъртихме, показва се другъ зидъ, измазанъ съ хурусанъ. Като чукахме по него, забѣлѣжихме, че по срѣдата му тѣнги, като че има куфина. Почнахме да очукваме мазилката. Показаха се тухли отъ сводъ. Разбрахме, че въ куфината ще се намѣри кутия съ свѣтитѣ мощи. Внимателно почнахме да вадимъ тухлитѣ съ които била иззидана куфината. Слѣдъ изваждането на първата тухла се показва куфина и слѣдъ изваждането още на нѣколко тухли показва се бѣла кутия. Извадихме я и съставихме актъ, който подписаха всички присѣтствующи. Отварянето на кутията стана на 13 юни 1920 г. въ присѣтствието на настоятелството на Археологическото дружество. Кутията е изработена отъ алабастровъ камѣкъ; тя има видъ на римска гробница (саркофагъ). Капакътъ има видъ на покривъ. Когато подигнахме капакътъ, показва се нѣщо увито въ черна кърпа. Слѣдъ като разрѣзахме съ ножици кърпата показва се сребърна кутийка. Като я отключихме намѣрихме въ нея една кесийка, доста тѣжка. При отварянето ѝ свѣтна злато и безцѣни камѣчета. Присѣтствующитѣ почнаха да ржкоплѣскагъ. Извадихъ отъ кесийката една четвъртита златна кутийка, украсена съ деветъ безцѣни камѣчета (зафири и смарагди). Въ нея се намѣриха нѣколко човѣшки кокалчета и парче изгнило дърво, което се разпадна на прахъ (като емфе). Мощитѣ произхождатъ отъ нѣкой мъченикъ — светецъ, а дървото, види се, отъ кръста на Спасителя.

Издадено било мнѣние, че храмътъ е старобългарски.

Считаме обаче, че той е съграденъ въ врѣмето на Константинъ Велики.

Публикацията за храма готвимъ заедно съ архитекта Ал. Рашеновъ отъ гр. Дръново, който ръководилъ разкопкитѣ и е изработилъ съ бои рисунки на мозаикитѣ, които прѣдставляватъ мостра за изящни килими!

Слѣдъ намирането на мощитѣ отворихме гробницата подъ амвона. Въ нея лежалъ единъ голѣмъ и единъ малъкъ сандѣкъ. Въ голѣмия имало нѣколко тухли, които паднали отъ свода на гробницата; тѣ пробили капака на ковчега. Въ сандѣка лежалъ скелетъ на старъ човѣкъ (безъ жби), види се, че основателтъ на мѣнастира. Изказано било мнѣние, че скелетътъ е на Борисъ — Михаилъ. Ний обаче напълно оспорваме това мнѣние! Въ сандѣчето имало мощи на нѣ кой мъченикъ — свѣтецъ; тѣ сж били увити въ платъ, отъ който се запазили само златни нишки (сърма). Въ прѣдверието на храма се открили два гроба, види се, че на мѣнастирскитѣ игумени. До прѣдверието се намѣри кръщелня (съ купела) и отъ вършната страна на храма нѣколко реда голѣми купове, покрити съ капаци. Тѣ сж служили на калугеритѣ за вино, вода, зихтинъ и др.

Мъченици—свѣтци, пострадали за християнството имало много по нашето черноморско крайбрежие. Извѣстенъ ни е отъ тѣзи покраини единъ надписъ, въ който се говори за единъ свещеникъ — проповѣдникъ, на име Юлианъ (римлянинъ), който билъ убитъ отъ варваритѣ.

Разрушението на храма е станало, както прѣдполагаме, въ врѣмето на аварското нашествие прѣзъ 599 г. Храмътъ, билъ ограбенъ, напълненъ съ дърва отъ близката гора и запаленъ. Отъ горенето се е образувала пепель, на дебелина единъ метръ. Въ нея намѣрихме вгласяли клонове. Отъ силния огънь се напукалъ свода и стѣнитѣ на храма и почнали да се събарятъ. Отъ това събаряне се е образувалъ могиленъ насипъ, който е обрасналъ послѣ съ гора. Аваритѣ сж търсили, види се, скришницата подъ прѣстола; но като разбили бетона ударили на скалата. Да сж сполучили да намѣрятъ тайния входъ до амвона, тѣ щѣли да задигнатъ кутиитѣ съ светитѣ мощи и да изхвърлятъ на вѣнъ ковчезитѣ отъ гробницата. Извѣстно е, че аваритѣ, като опустошили прѣзъ 600 г. Тракия, разрушили тамъ храмове. Отъ единъ такъвъ въ гр. Друзипара (сегашния Кариширанъ) изхвърлили

мощитѣ на св. Александрѣ, на когото е билъ посвѣтенъ храмътъ.

Въ мѣнастира около храма оставатъ да се направятъ разкопки. Вода за пиене е била докарвана съ особенъ водопроводъ отъ изворитѣ на близкия Джанаварѣ.

Мѣстносттата около храма е много живописна. Не знаеме по-красиво мѣсто отъ него. Прѣдъ очитѣ ти се разтила варненската долина съ езерото, градътъ Варна и морското крайбрежие съ двореца Евксиноградъ. Когато врѣмето е ясно, съгледва се задъ двореца бѣлия брегъ на нещастната Добруджа. Прѣзъ зданието на двореца може да се съгледа далечния носъ Геларето до Каварна. Надвечеръ се гледа блѣщукането на неговия фаръ. На лѣво отъ двореца, се пада извѣстния мѣнастиръ „Аладжа;“ въ него има черква, параклисъ и калуѣрски килии, издѣлбани въ една висока скална стѣна.

Още по-красива гледка се открива отъ близкия Джанаварѣ (фиг. 1). Отъ тамъ се гледа цѣлия западенъ хоризонтъ съ бѣлитѣ върхове до гара Гебежде, двуврѣхия Харманъ-кая и Чакмакъ баиръ (надъ с. Девня). Задъ Харманъ-кая се намиратъ прочутитѣ девненски извори, които образуватъ голѣма рѣка съ кристална вода. По своята красота се слави единъ отъ изворитѣ, а именно „Хавуза.“ Водораслитѣ, растящи въ кристалната му и дълбока вода, при пълна слънчева свѣтлина, прѣдставляватъ вълшебна гледка, която е уникумъ. Около изворитѣ се намиратъ развалини на голѣмъ римски градъ, основанъ отъ Траянъ и прѣименуванъ на Марцианополъ по името на Марциана, сестра на императора. Градътъ билъ главенъ градъ на провинцията „долна Мизия.“ Въ голитѣ, бѣли мѣста, що се гледатъ отсамъ Харманъ-кая, се намиратъ извѣстнитѣ въ цѣлия свѣтъ „побити камъни“ (декили-ташъ). Това сж самородни цилиндрически стълпове, каквито нѣма другагдѣ въ свѣта. Отъ Джанавара къмъ сѣверъ, отвъдъ езерото се гледа с. Пашакъой и на лѣво отъ него бѣлата ивица на шосето Варна—Добричъ. На дѣсно отъ селото се гледа, близу до езерото, едно бѣло дълго здание съ червена стрѣха. По тѣзи мѣста е станало паметното сражение между полския кралъ Владиславъ и султанъ Мурадъ, около 50 години слѣдъ падането на В. Търново и 9 години прѣди прѣвземането на Цариградъ. По тѣзи мѣста

*„Почива храбра четица юнашка
Поинала съсъ краля си за кръста,
Що сѣвѣа било знаме и слава Поляшка“.*

Слѣдъ геройска съпротива на християнитѣ, Владиславъ падна, посѣченъ отъ единъ еничеръ. Главата му била отсѣчена, натъкната върху единъ дълъгъ прѣтъ и носена изъ полесражението.

Сражението е било послѣдния опитъ на западното християнство да изгони турцитѣ отъ Европа. *Отъ тогава сждбата на Бѣлария остана рѣшена за нѣколко вѣка!*

Историческата мѣстность до открития храмъ, ще се прѣобърне въ горска градина, дѣто народътъ ще може да прѣкарва свободното си врѣме, срѣдъ една красива природа. При чудесната гледка, която се открива прѣдъ очитѣ ни, спомваме си думитѣ на Вазова: *какъ хубаво си ти, Отечество любезно!*

Б.

Върху печата се намира ликътъ на Борисъ-Михаилъ, съ сияние (нимбъ) около главата му. Облеченъ е като калугеръ. Това показва, че печатътъ не произлиза отъ врѣмето на князуването му, защото иначе князътъ би ималъ корона на главата. Прѣдполагаме, че печатътъ произхожда отъ онова врѣме, когато Борисъ е князувалъ късичко врѣме като калугеръ, когато свалилъ отъ прѣстола сина му Владимиръ.

Извѣстно е, че Борисъ се отрекълъ отъ прѣстола, прѣдалъ властѣта на голѣмия си синъ Владимиръ и се оттеглилъ въ мѣнастиръ. Обаче, синъ му измѣнилъ политиката на баща си и посѣгналъ да възтанови язичеството. Борисъ като видѣлъ застрашени резултатитѣ отъ своята миролюбива вътрѣшна и външна политика, напусналъ мѣнастира и подкрѣпенъ отъ своитѣ поддържници, сломилъ упорството на сина си, когото наказалъ, като го ослѣпилъ и хвърлилъ въ тъмница. Слѣдъ това той свикалъ народенъ съборъ, на който съобщилъ за станалото, провъзгласилъ за свой замѣстникъ по-малкия си синъ Симеона, и отново се оттеглилъ въ мѣнастиръ, дѣто прѣкаралъ до края на живота си.

Върху печата Борисъ е прѣдставенъ съ дигнати рѣцѣ за благословение. Кого е благословилъ? Вѣроятно народа си, комуто пожелавалъ щастие въ ония смѣтни врѣмена!

Въ кой манастиръ е живялъ Борисъ? Нѣкои прѣдполагатъ, че въ манастира до голѣмия храмъ въ Абоба Плиска, находящъ се между вътрѣшното зидано и окопово укрѣпление или въ нѣкой манастиръ около Прѣславъ.

Откритието на печата посочва Варна!

Къдѣ е погребенъ Борисъ? Нѣма съмнѣние, че той е погребенъ въ манастира, дѣто е прѣкаралъ послѣднитѣ дни на живота си или въ столицата Абоба — Плиска или Прѣславъ.

При разкопкитѣ на манастирския храмъ въ малкия алтаръ се намѣри едно зидано гробче (42×49×24 см.). въ което лежалъ човѣшки черепъ, до него и подъ него другитѣ кости отъ скелета. Черепътъ е пробитъ съ остъръ прѣдметъ. Нѣма съмнѣние, че гробчето съхранява свѣтитѣ мощи на нѣкой български мъченикъ. Прѣдполагаме, че това сж останкитѣ на Енравота (Воинъ), най-стария синъ на великия Омортагъ. Черепътъ показва, че мъченикътъ билъ убитъ съ ударъ въ главата.

Придворната черква, която била открита въ вътрѣшното укрѣпление на Абоба, показва любопитенъ строежъ, а именно стара постройка и по-нова. Старата имала правоъгълна форма (23.6×14.6 м.; тя е била язическо светилище на българитѣ, прѣобърната послѣ на черква. Въ южната стѣна на черквата е имало входъ къмъ едно параклизче. Подъ прага на входа се намѣри гробъ. Нѣма съмнѣние, че въ гроба билъ погребенъ нѣкой виденъ християнинъ, може би, че самия Борисъ — Михаилъ?

Какво прѣдстои да се направи слѣдъ откритието на Варненския печатъ?

1) Да се отчуждатъ два декара лозе въ което се намѣри печатътъ, за да се разчислятъ основитѣ на манастирския храмъ и др.

2) Да се украси мѣстността съ насаждане дръвчета и да се направи достъпна за любителитѣ на нашето минало.

3) Да се публикува печатътъ заедно съ резултатитѣ отъ разкопкитѣ.

Не е изключена възможността да се открие гробътъ на: *«Живѣй въ добръ исповѣданій Господа нашею Исуса Христа великій и чѣстный и благовѣрный господъ нашъ Михаилъ—Борисъ, кнезъ болгарскъ»*.